

Waterstaat bij Van Deventer

Uitwateringssluizen en -duikers op de Zeeuwse stadsplattegronden van Jacob van Deventer

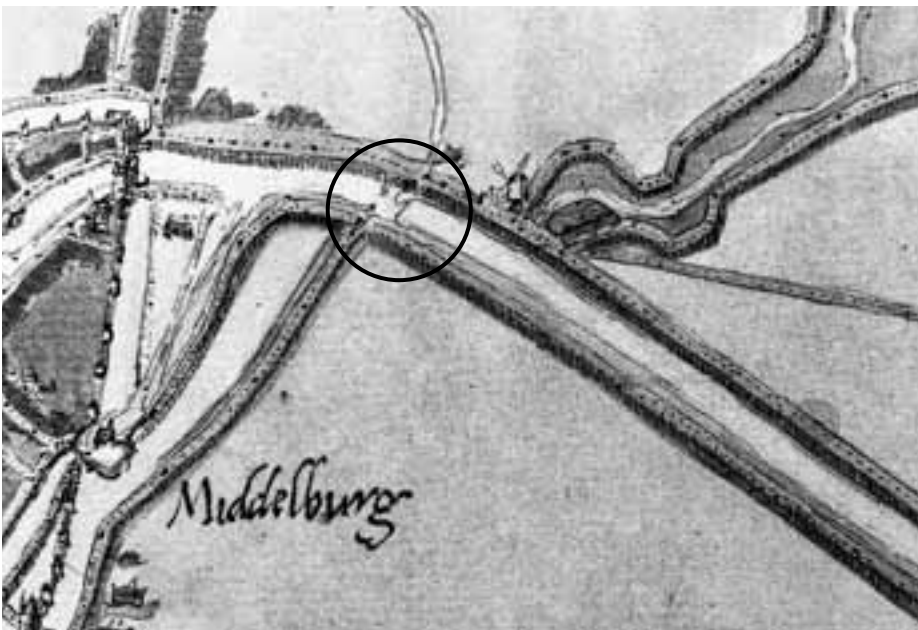
Kort na het midden van de zestiende eeuw leverde Jacob van Deventer een prestatie die sindsdien groot respect heeft afgedwongen. Hij karteerde meer dan tweehonderdvijftig steden in de toenmalige Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Van Deventer (circa 1500-1575) klaarde die klus in opdracht van koning Philips II. De kaarten vormen vandaag een zeer belangrijke bron voor onze kennis van de stedelijke topografie; het zijn meestal de oudste plattegronden die van een stad bekend zijn. De nauwkeurigheid en de betrouwbaarheid van het werk van de keizerlijke-koninklijke geograaf Van Deventer zijn algemeen erkend.¹

We weten dat Van Deventers kartering (vooral) militaire belangen moest dienen.² Dat betekent dat veel aandacht is besteed aan die onderdelen welke voor een eventuele belegering van de stad van betekenis konden zijn, zoals poorten, muren en belangrijke gebouwen, naast het patroon van straten en waterlopen. Het strategische doel van de kaarten bracht bovendien met zich mee dat in vrijwel alle gevallen behalve de stad zelf ook het aanpalende buitengebied in beeld is gebracht. Vooral de toegangswegen staan dan aangegeven, naast de bebouwing, soms in de vorm van een dorp. Het is vooral maar niet uitsluitend dáár, in het buitengebied, dat de kaarten ook aanknopingspunten bieden voor waterstaatkundige zaken.

We beperken ons hier wat dit betreft tot Van Deventers kaarten van de toenmalige Zeeuwse steden, in het bijzonder die op Walcheren, waarvoor we eerder de beschrijving bij de recente facsimile-uitgave leverden.³ Daaronder is bijvoorbeeld de kaart van de zogeheten smalstad Westkapelle, met als opvallend en nog altijd intrigerend onderdeel het grote aantal van maar liefst negen (standaard-

A.P. de Klerk

1

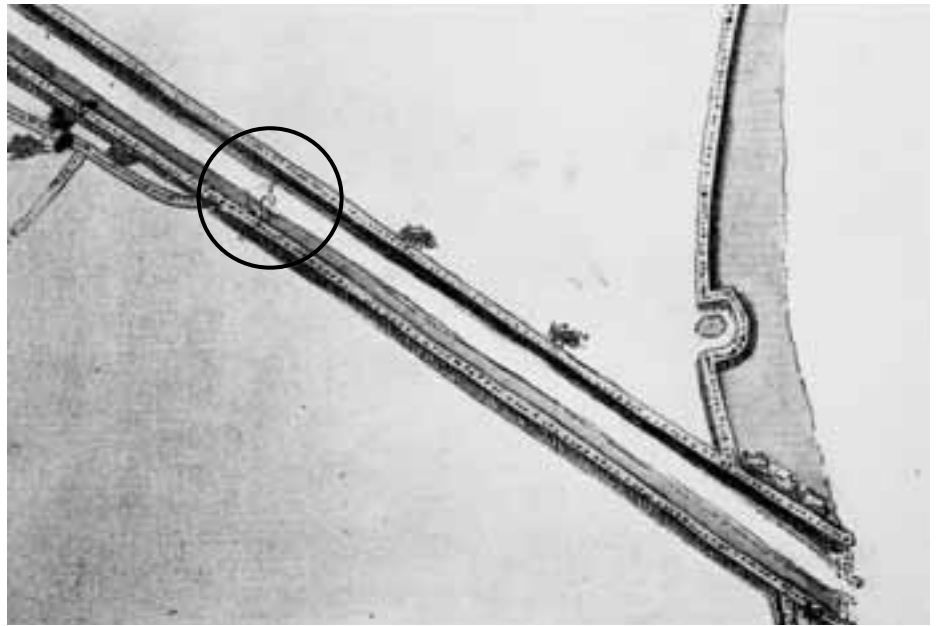
1. Middelburg, fragment van de (af-tekening van de) minuut, met het noordelijke uiteinde van het in 1532-1535 gegraven havenkanaal (foto: L.M. Hollestelle).

1 Zie o.m.: C. Koeman, *Geschiedenis van de kartografie van Nederland* (tweede druk, Alphen aan den Rijn 1985), 52-54; J.C. Visser, 'De stadsplattegronden van Jacob van Deventer', in: F.J. Bakker e.a. (red.), *Stad in kaart. Voordrachten gehouden op het congres 'De historische stadsplattegrond - spiegel van wens en werkelijkheid'*. Groningen 18-19 november 1983 (Alphen aan den Rijn 1984), 29-38; C. Koeman en J.C. Visser, *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer. Map 7: Nederland, Zeeland* (Alphen aan den Rijn 1995).

2 H.P. Deys, 'De stadsplattegronden van Jacob van Deventer. Resultaten van recent onderzoek te Madrid', *Caert-Thre-soor* 8 (1989), 81-95.

3 Koeman en Visser, *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer. Zeeland*.

2. Middelburg, fragment van de (af-tekening van de) minuut, met het in 1532-1535 gegraven havenkanaal (foto: L.M. Hollestelle).

2

)molens die ten noordwesten van de stad als een cluster staan afgebeeld. Volgens sommigen zouden deze molens een rol hebben gespeeld in de waterhuishouding.⁴ Aanwijzingen voor zo'n functie ontbreken echter. Op het bijna gelijktijdige 'Panorama van Walcheren' (*Zelandiae Descriptio*), een vogelvluchtkaat door Antoon van den Wijngaerde, staan bij Westkapelle slechts twee molens afgebeeld: één onmiskenbaar een standaardmolen, aan de zuidoostzijde van de stad; de andere aan de noordwestkant.

Even intrigerend is bijvoorbeeld dat Van Deventer op de minuutversie van zijn kaart van Middelburg (inclusief Arnemuiden) en omgeving duidelijk een wiel afbeeldt net ten noorden van de uitmonding van het in 1532-1535 gegraven havenkanaal naar open water, maar op de netkaart daar alleen een buitenwaartse bocht in de zeedijk tekent. Iets dergelijks is het geval wat noordelijker op dezelfde twee kaarten. De minuutversie suggereert een waterstaatkundig contact tussen de rivier de Arne en een watergang naar de Veerseweg, iets wat op de netkaart ontbreekt.

Geheel nieuw en tot nu toe in de ons bekende literatuur onopgemerkt gebleven is het feit dat Jacob van Deventer nog op een andere, uniforme manier waterstaatkundige informatie in zijn stadsplattegronden heeft verwerkt. Hij doet dat met een onopvallend, maar na ontdekking significant symbool. Voordat we de gevonden Zeeuwse voorbeelden de revue laten passeren, zij opgemerkt dat van veel van deze plattegronden twee versies zijn overgeleverd: een los exemplaar, het minuutplan, naast een ingebonden exemplaar in de vorm van de netkaart. Van Deventer heeft dus tenminste vijfhonderd stadsplattegronden vervaardigd! De netkaarten vormen samen een atlas die zich bevindt in de Biblioteca Nacional te Madrid. Van deze oorspronkelijk driedelige atlas is het eerste deel verloren gegaan.

4 K. Baart, *Westkapelle, hare bevolking, Westkapelsche dijk. Geschiedkundig en karakterisevend beschreven* (Middelburg 1889), 48-49, betitelt ze als watermolens.

5 A.P. de Klerk, 'Water naar de zee dragen I. Last en bestrijding van het binnenwater in de periode 1574-1795', in: P.A. Henderikx e.a. (red.), *Duizend jaar Walcheren. Over gelanden, heren en geschot, over binnen- en buitenbeheer*. Werken uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 8 (Middelburg 1996), 84-86. Zie ook: S. Groenveld en J. Vermaere, 'Zeeland en Holland in 1569. Een rapport voor de hertog van Alva', in: *Nederlandse Historische Bronnen uitgegeven door het Nederlands Historisch Genootschap* 2 (1980), 148-149.

Middelburg en Veere

We troffen – om te beginnen – het symbool twee keer aan op de kaarten van Middelburg (en Arnemuiden). Van Deventer plaatst het dichtbij het noordelijke uiteinde van het eerder genoemde havenkanaal. Hij doet dat op de minuut- maar niet op de netversie van de kaart. Hetzelfde symbool plaatst hij in de westelijke dijk van hetzelfde havenkanaal, halverwege de stad Middelburg en open water. Ook in dit geval wel op de minuutversie van de kaart en niet op de netversie. Over de betekenis van het symbool op deze twee plaatsen hoeven we ons niet lang het hoofd te breken. Zonder enige twijfel duidt Van Deventer met het eerste punt de sluis buiten de Middelburgse Noorddampoort aan en met het tweede de sluis van Mannezee. Beide sluizen speelden lange tijd een belangrijke rol in de uitwatering van het eiland Walcheren.⁵

Het lijkt er dus zeer sterk op dat Van Deventer het kaartsymbool gebruikt om daarmee een uitwateringspunt aan te duiden. De manier waarop het wordt getekend lijkt trouwens op een of andere manier (uit)stromend water te suggereren. Nu dit kaartsymbool aan de hand van de twee Middelburgse gevallen is geïdentificeerd, kan de zoektocht worden voortgezet.

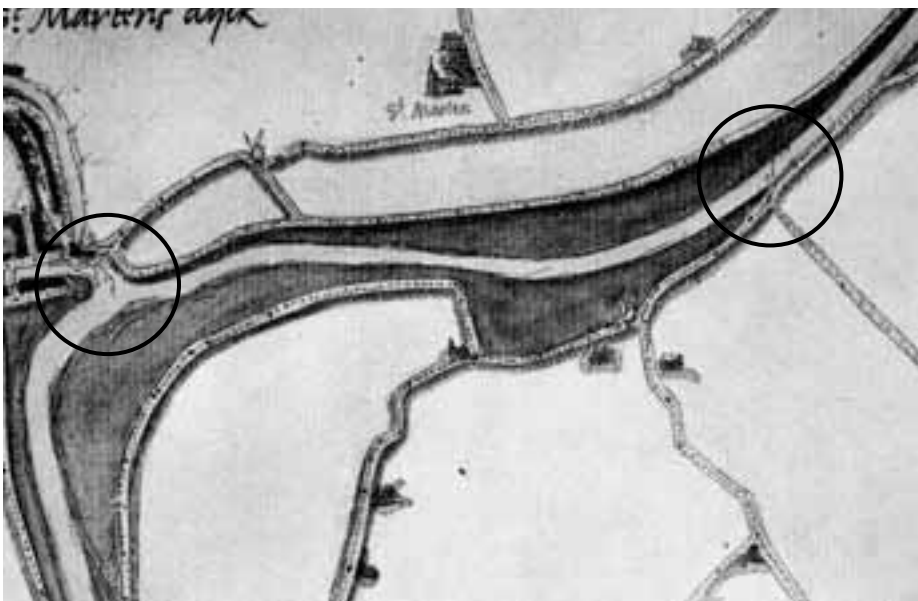
We ontwaren het symbool vervolgens op Van Deventers kaart van Veere. In dit geval komt het op beide versies van de kaart voor, op de plaats waar de Veerse watergang overgaat in de Veerse haven, nabij het oostelijk uiteinde van de nog altijd bestaande Warwijcksestraat. En inderdaad lag ook daar, ter plaatse van het huidige Dijkje, op het kruispunt Kaai-Wagenaarstraat-Mijnsherenstraat-Warwijcksestraat, een uitwateringssluus.⁶

Andere Zeeuwse steden

Behalve op die van Middelburg en Veere kan hetzelfde kaartsymbool ook nog op andere Zeeuwse stadsplattegronden van Jacob van Deventer worden aangetroffen. De grote betrouwbaarheid van deze cartograaf in aanmerking nemend, zal het ook in die gevallen duiden op de aanwezigheid van een uitwateringspunt, hetzij in de vorm van een suatiesluis, hetzij in de eenvoudige vorm van een heul of duiker. Kennelijk bezat zo'n punt genoeg strategische betekenis (voor wellicht inundatie) om op de stadsplattegrond door middel van een uniform symbool vermeld te worden. Het zou aanbeveling verdienen de hiervoor begonnen identificatie te voltooien, ook voor wat betreft de niet-Zeeuwse stadsplattegronden. Naast Middelburg en Veere gaat het in Zeeland tenminste om de volgende plaatsen.

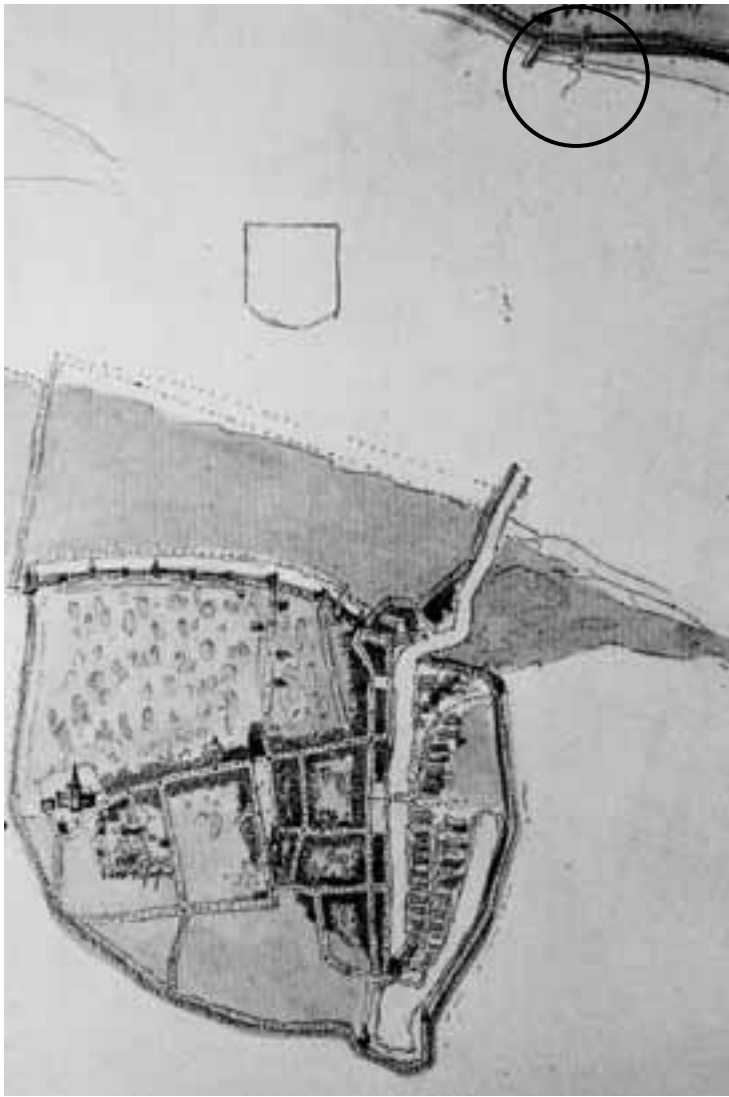
3. Veere, fragment van de netkaart (foto: L.M. Hollestelle).

4. Sint-Maartensdijk, fragment van de (aftekening van de) minuut (foto: L.M. Hollestelle).

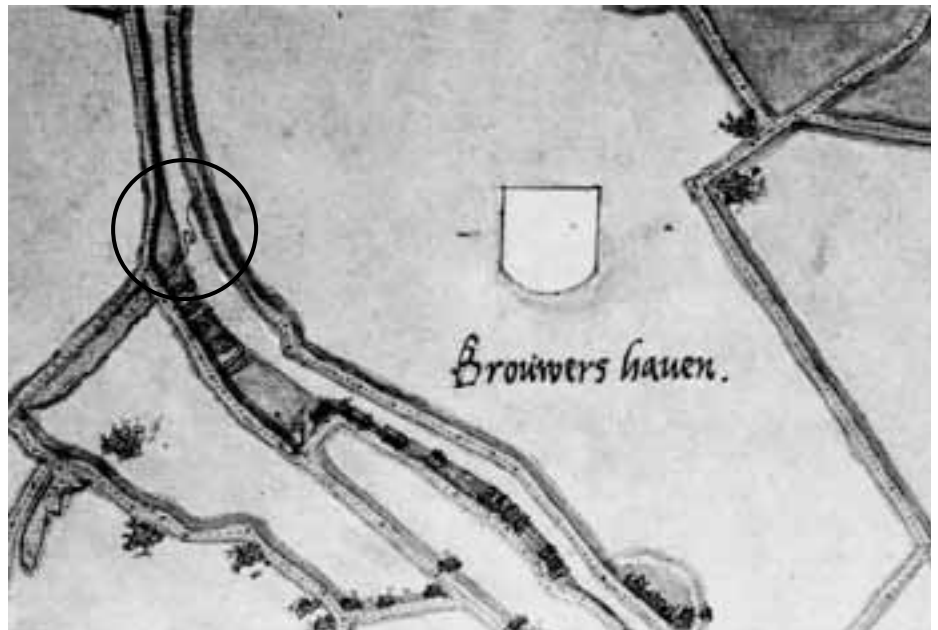
6 T. Polderman en P. Blom, *Veere van vissersbuurt tot vestingstad. Bouwstenen voor een stadsgeschiedenis* (Goes 1996), 51-52. Zie ook: A.P. de Klerk, 'Stad en sluis en land. Een conflict om de Walcherse uitwateringssluus te Veere in het begin van de achttiende eeuw', *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwisch Genootschap der Wetenschappen* (1988), 46-48.

4

5. Reimerswaal, fragment van de (af-tekening van de) minuut; tegenover de stad de zuidelijke dijk van Tholen (foto: L.M. Hollestelle).

6. Brouwershaven, fragment van de netkaart (foto: L.M. Hollestelle).

7 A. Hollestelle, *Geschied- en waterstaatkundige beschrijving van de waterschappen en polders in het eiland Tholen* (tweede druk, Tholen 1919), 64.

8 C. Dekker, *Een schamele landstede – geschiedenis van Goes tot aan de Satisfactie van 1577* (Goes 2002), 49; Idem, *Zuid-Beveland. De historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de middeleeuwen* (Assen 1971), 298-299.

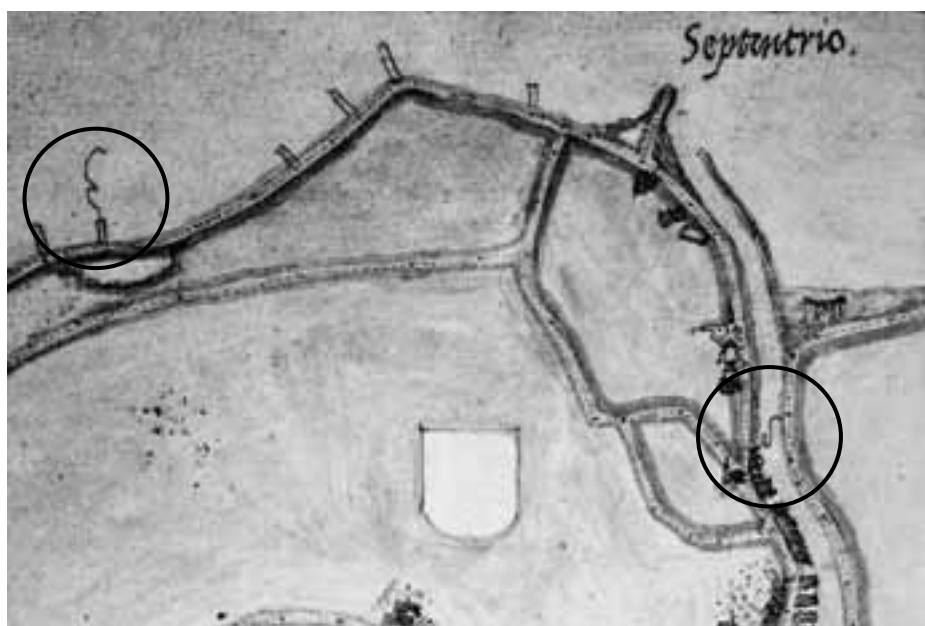
Op de minuutversie van zijn kaart van Reimerswaal tekent Van Deventer het symbool tegenover de stad, in de zuidelijke dijk van het eiland Tholen, pal oostelijk van de zo geheten Venusdam. Op de netversie van dezelfde kaart ontbreekt het.

Met enige moeite valt het symbool ook te ontdekken op de minuutversie van de kaart van de Thoolse stad Sint-Maartensdijk. Het komt daarop twee keer voor: in de zuidoosthoek van de stad zelf en op een plaats halverwege de stad en Scherpenisse in de zuidelijke dijk van de Pluimpot. Op de netversie ontbreekt het symbool. Het laatstbedoelde punt duidt hoogstwaarschijnlijk de plaats aan van de in 1651 gedempte sluis waardoor het gebied van Westkerke het overtollige water loosde op de Pluimpot.⁷

Ook op de minuutversie van de kaart van de stad Tholen kan men het symbool met enige moeite ontwaren: op twee plaatsen ten zuiden van de stad in de Eendracht. Op de netversie ontbreken beide symbolen.

Zowel op de minuut- als op de netversie van de kaart van de Schouwse stad Brouwershaven tekent Van Deventer hetzelfde symbool halverwege de stad en de Grevelingen in de westelijke dijk van de Zonnemaire.

Tenslotte komen we het symbool ook op Zuid-Beveland tegen. Op de netversie van de kaart van Goes komt het twee keer voor: halverwege de stad en de Oosterschelde in de westelijke havendijk, en ter plaatse van een wiel achter de Oosterscheldedijk. Het eerste punt staat ook aangeduid op de minuutversie van dezelfde kaart.

7. Goes, fragment van de netkaart (foto: L.M. Hollestelle).

Het gaat hier hoogstwaarschijnlijk om een sinds 1442 bestaand uitwateringspunt vanuit de Kleine Polder.⁸

We troffen het symbool in totaal elf keer op de Zeeuwse stadsplattegronden van Jacob van Deventer aan, in de meeste gevallen alleen op de minuutversie daarvan. Van tenminste vijf van de aldus aangeduide situaties is uit andere bronnen bekend dat daar een uitwateringspunt lag, in welke vorm dan ook. Uit strategisch oogpunt was deze waterstaatkundige informatie voor Van Deventer kennelijk belangrijk genoeg om op zijn kaarten te worden vermeld door middel van een uniform symbool. Ook waar we de aanwezigheid van een uitwateringspunt met behulp van andere bronnen (nog) niet konden aantonen, zal er, gelet op Van Deventers betrouwbaarheid, naar alle waarschijnlijkheid een hebben gelegen. Er is alle reden om de bronnen op dit punt na te gaan, en bovendien om Jacob van Deventers stadsplattegronden ook elders met andere ogen te bezien.⁹

⁹ Een eerste begin hiermee is – naar aanleiding van de conceptversie van dit artikel – gemaakt door prof. dr. ir. J.C. Visser te Maasland, die wij hiervoor en voor zijn commentaar dank betuigen. Hij trof het symbool op een (gering) aantal stadsplattegronden aan, waaronder die van Enkhuizen en Medemblik. Op beide kaarten lijkt sprake te zijn van een soort dubbelsymbool: twee symbolen die samen één uitwateringspunt aanduiden. Dit dubbelsymbool komt op de kaart van Medemblik niet minder dan vijf maal voor. Gelet op de plaats ervan gaat het zeker om uitwateringspunten.